

Sárkány Mihály¹

Magyar László kutatásainak utóélete a tudomány nemzetközi vérkeringésében

Ebben a rövid előadásban arra teszek kísérletet, hogy két tudomány, a nyelvtudomány és az etnológia oldaláról megvizsgáljam, hogyan állják az idő próbáját Magyar László tudósításai Földünk egy olyan térségéből, mely az európaiak számára nem volt teljesen ismeretlen, viszont azzal a körülbelül 400x1000 km-es térséggel kapcsolatban, amelyet bejárt², Magyar László joggal hangsúlyozta, hogy csak kevésbé volt ismert, vagy pontatlanul volt ismert, sőt helyenként teljesen ismeretlen volt³, legalábbis európai szemszögből.

Megragadom az alkalmat, hogy itt reagáljak Maciel Santos úrnak a 2018 november 13-án, az MTA Könyvtára és Információs Központja valamint az Angolai Nagykövetség által megszervezett Magyar László bicentenáriumi konferenciáján elhangzott előadásának egyik, a kereskedelem lebonyolításával kapcsolatos ismeretekre vonatkozó megállapítására, hogy tudniillik mi olyan dolgokról beszélünk a tudás gyarapításaként, amelyek az ott, a mai Angola területén élők számára nem voltak

---

¹ A szerző az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének intézeti seniora, nyugdíjazásáig (2013) Etnológiai Osztályának vezetője volt. 1975 és 2010 között az ELTE különböző tanszékein Afrika néprajzát oktatta, 1998-tól egyetemi docensként a Kulturális Antropológia Tanszéken. 1987-1988-ban bejárta Kelet-Afrika országait a Magyar Tudományos Afrika Expedíció tagjaként, 1993-ban és 1995-ben Kenyában, egy kikuju faluban (Rititi) kutatott.

² Mildner-Spindler, Roma: Entdecker oder Abenteuerer? Die Forschungen László Magyars (1818-1864) in den inneren Gebieten Angolas. IN Paideuma 1996, 42, pp. 105-140, id. hely. 130.

³ MAGYAR László: Délafrikai utazásai 1849-1957. években. Emich Gusztáv nyomtatása. Pest, 1859. p. 5. A továbbiakban is erre a kiadásra hivatkozom, jöllehet Sebestyén Évának köszönhetően - aki az utóbbi években a legtöbbet tette, másokat is inspirálva, Magyar László életének és munkásságának jobb megismertetéséért - megjelent Magyar László eredeti kézírata is (MAGYAR László utazása Dél-Afrika belsejében az 1848-1857-es években. Balassi Kiadó - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 2012.). Magyar László teljesítményét azonban az utókor az 1859-es, Hunfalvy János által gondozott és németre fordított változathoz ismerte meg és tanulmányozta eddig.

ismeretlen dolgok, csak az odalátogatónak voltak azok, aki felfedezőnek tekinti magát. Ebben tökéletesen igaza van. Nem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy tudni valamiről, alkalmazni a tudást egy bizonyos helyzetben, nem azonos a tudás felhalmozásának és ellenőrzésének azzal az építményével, ami az ismeretek leírása és összevetése révén jön létre. Azok, akik a szóbeliség szintjén őrzik a tudást, „...egy hullámozó történelem foglyai maradnak...”, mint Lévi-Strauss figyelmeztet, no meg arra is, hogy az írással felhalmozás, a jövő tervezésének lehetősége, a haladás valamely cél felé, bizony egyben a mások fölötti uralom megszerzésének eszköze is⁴.

A leírást, az összevetést, az ismeretek felhalmozását egyaránt szükséges hangsúlyozni, hiszen a leírás önmagában nem eredményez tudományt, legfeljebb tudományt.

Mit igazol az utókor tudománya a maga összetevőiként azokból a közlésekből, amelyek egy kétszáz évvel ezelőtt született magyar tudós rendkívüli teljesítményének köszönhetünk? Forrásértékűvé váltak-e adatai, esetleg megkerülhetetlenné ideái, serkentőleg hatnak-e még gondolatai, vagy voltak olyan tudósításai, amelyek ma már legfeljebb tudománytörténeti értékkel bírnak, esetleg a körülmények folytán még azzal sem, mert azokat nem aknázták ki senki, jóllehet hasznosulhattak volna avatott elmékben? Ezekre a kérdésekre a szakirodalom rövid szemléjével igyekszem választ adni, természetesen csak azoknak a műveknek révén, amelyeket alkalmam volt áttekinteni.

Ami Magyar László nyelvi közléseit illeti, jórészt az utóbbi két kategóriába sorolhatók, jóllehet – térképei mellett – munkásságának ez az eredménye az, amely talán a legszakszerűbb figyelmet kapta. Köszönhető ez Fodor Istvánnak, aki *Bevezetés az umbundu nyelv történetébe: Magyar László adatai (1859) és a későbbi források* című, 1983-ban angolul megjelent monográfiájában kimerítően és kritikusan elemezte Magyar László közléseit, és lényegi megállapításokat tett. Úgy látta, hogy jóllehet Magyar Lászlónak nem volt nyelvészeti képzettsége,

---

⁴ LÉVI-STRAUSS, Claude: Szomorú trópusok. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 339-340.

adatai mégis fontos források lehetnek az umbundu nyelv történeti vizsgálatában. Szövegközlései és szóanyaga még a nyelvtani szerkezet részleges rekonstruálását is lehetővé teszik, megismerhetők belőlük prefixumok és névszói osztályok, prozódiai és fonetikai sajátosságok, amelyek összevethetők későbbi nyelvleírásokkal. Ez utóbbiak szerzői azonban nem hasznosították Magyar László adatait, aminek fő oka minden bizonnyal az volt, hogy nyelvészeti fejtegetései csak nagy művének magyar kiadásában jelentek meg. A német kiadásból, éppen a nyelvészeti felkészületlenség miatt, kihagyta azokat Hunfalvy János, a szerkeszt-fordító, csupán a szójegyzéket közölte néhány közmondással együtt.⁵ A magyar kiadáshoz fűzött jegyzetében ki is tért a hiányosságokra⁶. Magyar nyelvész olvasó azonban Fodor Istvánig nem akadt, aki a bantu nyelvekre specializálódva áttekintette volna Magyar közleményét, addigra viszont az umbundu nyelvet a 19. század végétől kezdve sokan tanulmányozták és ismertették. Ez nem meglepő, hiszen az umbundu nyelv Angola nagy nyelveinek egyike, Hambly szerint a nyugat-afrikai hauszához vagy a kelet afrikai szuahélihez, tehát a a nagy közvetítő kereskedelmi nyelvekhez hasonlítható, amelyet „Angolában sokfelé megértenek a nagy, fosztogató és kereskedő ovimbundu karavánok útjai folyományaként”⁷. Az Ethnologue adatai szerint ma mintegy 6 millióan beszélik.⁸ Bizonyára az ismeretek halmozódásának egyik következménye, hogy Fodor könyve sem irányította már a figyelmet Magyar László nyelvészeti közleményeire⁹, így a rövid moluwa és ka-

---

⁵ MAGYAR, Ladislaus: Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1957. I. Verlag von Laufer & Stolp, Pest – Leipzig, 1859. pp. 440-445.

⁶ MAGYAR 1859, magyar kiadás, id. mű, p. 452.

⁷ HAMBLY, Wilfrid D.: The Ovimbundu of Angola. Field Museum of Natural History, Publication 329. Chicago, 1934, p. 234.

⁸ Ethnologue. Languages of the World.

<https://www.ethnologue.com/language/umb>. Letöltés 2018. 12. 7.

⁹ Fodor könyvének viszont már volt értő kritikusa Magyarországon, lásd FÜSSI NAGY Géza: Fodor István: Introduction to the History of Umbundu. In: Helikon Világirodalmi Figyelő, 1986, 32, pp. 573-574.

lobar szójegyzékre sem, hiába jelent az meg német kiadványban¹⁰ és újraközlésként Fodor könyvében is.

Érdekes adalék, hogy Fodor az anyagot megmutatta az umbundu nyelvet jól ismerő Livela páterrel, aki szerint Magyar különböző dialektusokat elegyítve közli adatait, nem az umbundu nyelv bihéi dialektusában, ahogyan Fodor István vélte, sőt ezt az elegyet inkább „*ganguelának*” ítélte, ami pejoratív jelzője az ovimbundu¹¹ térség déli-délkeleti részén lakóknak, illetve az ebben az irányban szomszédos nép neve¹².

Ha a nyelvből indulnánk ki, igazolva láthatnánk Thirring Gusztáv 1888-ben megfogalmazott félelmét, aki Magyar László teljesítményének tisztelője és védelmezője volt, hogy tudniillik „...az a kevés, mit a felfedezések története róla feljegyzett, napról-napra jobban elhalványul s feledésbe merül...”¹³, ezért közölte akkor először Magyar Lászlónak azt a tudósításnak is beillő, Benguela portugál kormányzójához írott levelét, amelyet Jankó János és Xantus János fordítottak magyarra. Az arra adott válasz Sebestyén Éva Magyar László leveleiből összeállított könyvében található¹⁴.

---

¹⁰ Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851, 1855 bereisten Länder Moluwa, Moropu und Lobal. Petermann's Geographische Mitteilungen 1860, 6, pp. 227-237, id. hely: pp. 234-235.

¹¹ Mint az afrikai népnevek sokaságánál, ebben az esetben is különböző nevek forognak az irodalomban. Megjegyzendő, hogy az umbundu a nyelv és nem a nép neve. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban ovimbunduként írok róluk, ha csak az egyes szerzők, akiket idézek, más nevet nem használnak.

¹² FODOR, István: Introduction to the History of Umbundu. L. Magyar's Records (1859) and the Later Sources. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, p.172. Lásd továbbá BAUMANN, Hermann: Die Sambesi-Angola Provinz. IN BAUMANN, Hermann (szerk.): Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen. I. Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1975, pp. 513-648, id. hely: p. 545.

¹³ THIRRING Gusztáv: Újabb adatok Magyar László életrajzához. In Földrajzi Közlemények 1888, 16. köt. pp.333-344, id. hely: 334.

¹⁴ SEBESTYÉN Éva: Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből. Balassi Kiadó - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 2008, pp. 100-103.

Szerencsére más lett a sorsa Magyar László etnográfiai leírásainak.

Még a földrajzi helymeghatározásait némileg tamaskodva fogadó földrajtudósok egyike, Sir Roderick Murchison – aki amellet, hogy aggodalmának adott hangot az addigra már elhunyt tudós életéért, kinek haláláról akkor még nem értesült – 1866-os, a Brit Királyi Földrajzi Társasághoz intézett beszédében ekként méltatta Magyar László németül megjelent könyvét: „az elbeszélés...érdekes megfigyelésekben gazdag a népek erkölceire valamint politikai és vallási intézményeire vonatkozóan, amelyekhez ellátogatott az utazó, aki beszélt nyelvüket és szinte benszülöttként élt közöttük¹⁵. Magyar nevének fenntartásáról gondoskodott Torday Emil a 20. század első éveiben, például a bambalákról T.A. Joyce-szal közösen írott tanulmányaiban¹⁶. Felbukkan Magyar neve az 1929-30-ban az ovimbunduk körében hosszú terepmunkát végző Hambly már idézett munkájának irodalomjegyzékében is, bár a felsorolt korábbi beszámolók szerzői között nem, hivatkozást sem találunk műveire sehol a szövegben, igaz másokéira is alig, a szerző láthatólag saját adatai eredetiségének bemutatását tekintette céljának.

Ugyanakkor nem hiányzik Magyar németül megjelent könyve a 20. század közepén született nagy afrikai áttekintések bibliográfiáiból, így az *Ethnographic Survey of Africa*¹⁷ Merran

---

¹⁵ MURCHISON, Roderick L.: Address to the Royal Geographical Society. In Proceedings of the Royal Geographical Society of London, 1865-1866, 10, 5, pp. 185-264, id. hely: p. 262.

¹⁶ Például TORDAY, Emile – JOYCE, T. A.: Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala. IN: The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1905, 35, pp 398-426. Id. hely: 398. TORDAY, Emile: Supplementary Note to Notes on the Ethnography of the Ba-Mbala. IN: The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1906, 36, p. 59.

¹⁷ A hivatkozott munkák: McCULLOGH, Meran: The Southern Lunda and Related Peoples. International African Institute, London, 1951, (Ethnographic Survey of Africa, West Central Africa Part 1). McCULLOGH, Meran: The Ovimbundu of Angola. International African Institute, London, 1952, (Ethnographic Survey of Africa, West Central Africa Part 1I), pp. 2-7.. Az ovimbundukat bemutató kötetnek van újabb kiadása is (Routledge, London,

McCulloch által írott, angolai népeket áttekintő köteteiből, sőt az ovimbundukat bemutató kötet egyik legtöbbet idézett forrása Magyar könyve műve volt, akire mind a viyéi (bihéi) eredetmonda, mind lélekszámok kapcsán hivatkozik. Megtaláljuk Magyar László könyvét George Peter Murdock 1959-ben megjelent Afrika-kultúrtörténeti áttekintésében is mind az ovambokat, mind az ovimbundukat tárgyaló fejezet bibliográfiájában¹⁸, ám, hogy mit hasznosított belőle, nem egyértelmű. Apróbb hivatkozásokat találunk Baumann 1975-ben megjelent áttekintésében, ahol két fejezetben is foglalkozik az ovimbundukkal: a bihéi eredetmítosz és az ovimbunduknál az uralkodók családjára korlátozódó, egyébként nem létező fiú beavatási szertartások, valamint a dohány elterjesztése kapcsán, korántsem merítve ki a forrás adta lehetőségeket.¹⁹ Ez az eljárás bizonyára összefügg ezeknek a munkáknak a – mondjuk úgy – „műfajával”. Egyfelől összegzések ezek, amelyekben a szerzők szinte minden állításhoz terjedelmes hivatkozásözünt fűzhetnének, ám ezekről az olvasmányosság érdekében lemondanak, illetve eléggé meglepő módon választják ki a hivatkozásra érdemesnek tartott észrevételeket. Másfelől az is lényeges, hogy ezeknek a munkáknak a célja az etnikai és kulturális tagoltság, valamint a kulturális érintkezés, a kulturális kapcsolatok bemutatása volt, ami az egyes etnikumokhoz köthetően hagyományosnak felfogott kultúra „időtlen”, azaz az európai utazók-kutatók által a 16-20. században megismert és az európai hatásokat megelőzően általánosíthatónak vélt képének megrajzolását jelentette. Igaz ez még Baumann esetében is, aki pedig a történeti megközelítés élharcosa volt, a kulturális provinciák felvázolásában történeti tényezőket vett figyelembe,

---

2017), sajnos a könyv egyik változatában sem található meg magyarországi könyvtárakban.

¹⁸ MURDOCK, George P.: Africa: its Peoples and their Culture History. McGraw-Hill, New York, 1959.

¹⁹ BAUMANN id. mű p. 573, p. 604, továbbá BAUMANN, Hermann: Die Südwest-Bantu-Provinz. IN BAUMANN, Hermann (szerk.): Die Völker Afrikas und ihre traditionellen Kulturen. I. Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1975, pp. 473-511, id. hely: p. 504.

de az egyes provinciák kulturális jellemzőinek leírásakor mintha nála is megállt volna az idő, ennyiben az 1970-es években megjelent új összegezés voltaképpen az afrikai kultúrák először 1940-ben megkísérelt áttekintésének adatokban gazdagabb, a provinciák formálódástörténetének körütekintőbben megvilágított változata lett.²⁰

A II. Világháború után a brit szociálanropológiában fontos fordulat következett be, éppen az „időtlenséggel” szakított a kor egyik meghatározó személyisége, az Oxfordi Egyetem professzora, Edward Evan Evans-Pritchard, odáig menve, hogy 1950-re magáévá tette a történész Maitland véleményét, mely szerint „végső fokon az antropológiának nem lesz más választása mint hogy vagy történelemmé vagy semmivé váljon”,²¹ amivel a módszertan, a megközelítés hasonlóságára és nem az eltérő tényfeltáró technikákat alkalmazó két tudomány összemosására gondolt.²²

Ebben a megközelítésben az etnológiai ismeretek keletkezésének és körülményeinek vizsgálata, a források egymással összevetése, az időbeli változások rögzítése előtérbe került, ami egy 19. század közepén keletkezett dokumentum sokoldalúbb felhasználására vezetett. Nem lepődhetünk meg ezért, hogy a korábban említett átfogóbb munkák szerzőinél bizonyíthatóan nagyobb mértékben támaszkodott Magyar László fő művére a már a fordulat szellemében vizsgálódó Gladwin Murray Childs, aki 1949-ben írott monográfiájában az ovimbundu társadalom szerkezetének és sajátosságainak, valamint az ovimbundu történeti tudatnak részletező leírásával szolgált. 26 helyen hivatkozik Magyar László különböző közléseire és meglátásaira a témák széles körében, amelyek az eredetmítosztól

---

²⁰ BAUMANN, Hermann: Die Völker und Kulturen Afrikas. IN BAUMANN, Hermann – Westermann, Dietrich – Thurnwald, Richard: Die Völkerkunde von Afrika. Essener Verlagsanstalt, Essen, 1940.

²¹ EVANS-PRITCHARD, E. E.: Szociálanropológia: múlt és jelen. IN Bohanna, Paul – Glazer, Mark (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem, Budapest, 1997, pp. 558-574, id. hely: p. 572.

²² EVANS-PRITCHARD, E. E.: Social Anthropology and Other Essays. The Free Press, New York, 1962, pp. 184-185.

a szülés technikájáig terjednek. Mindmáig ő hasznosította a legkimerítőbben Magyar László útleírását, és tesz egy fontos általános megállapítást egy lábjegyzetben: „A kép, amelyet Magyar (*Reisen in Süd Afrika*) ad az umbundu életről abban a korai időszakban [a 19. sz. közepéről van szó, S.M.], nagyon jó, de sok használt kifejezés megértéséhez a portugál és az umbundu ismerete szükséges. Megkérdőjelezhető viszont szavahihetősége a rabszolgakereskedelemmel kapcsolatosan, ha összevetjük a Valdez,, Monteiro és különösen Bastos által szolgáltatott bizonyítékokkal.”²³

Arról van ugyanis szó, hogy a 19. század közepén Afrikának ezen a részén éppen az ovimbunduk voltak a rabszogakereskedelem fő közvetítői.

Valdez munkája 1861-ben jelent meg hat évnnyi utazás összefoglalásaként, Monteiro ugyancsak több évnnyi utazóként szerzett tapasztalatát írta le, Augusto Bastos 1912-ben adta ki egy olyan város, az 1836-ban, kereskedelmi utak találkozásánál alapított Catumbella történetéről írott monográfiáját, amely a megalapítását megelőzően is kereskedelmi karavánok találkozóhelye volt, és az ezekben a művekben található adatok összevethetők voltak Magyar László közlésével.²⁴

Ebből a szempontból talán nem érdektelen, hogy Magyar László Bihéből kiinduló nagyobb útjai 1850-1851-ben kelet-északkelet felé vezettek, azoknak a kereskedelmi utaknak a közelségében, amelyeken a harcias Lunda államból hozták a rabszolgákat. Márpedig Magyar László szerint az Atlanti-óceánon Angolából átszállított rabszolgák mintegy egyharmada ebből az államból származott,²⁵ onnan pedig útjuk ovimbundu

---

²³ CHILDS, Gladwyn Murray: *Umbundu Kinship & Character*. London, Oxford University Press, London, 1949, pp. 207.

²⁴ VALDEZ, F. Travassos: *Six Years of a Traveller's Life in Western Africa*. 1-2. Hurstand Blackett, London, 1861. MONTERIO, Joachim John: *Angola and the River Congo*. 1-2- Macmillan, London, 1875. BASTOS, Augusto: *Monografia de Catumbella*. Siciidade de Geografia de Lisboa, Lisboa, 1912.

²⁵ MAGYAR 1860, id. mű: p.231. Ez az adat David Birmingham közismertté vált a történeti irodalomban. BIRMINGHAM: David: *The Forest and the Central Savanna*. IN FAGE, J. D. – OLIVER, Roland (Főszerk.): *Cambridge History of*

területen haladt tovább. Arra is érdemes figyelni, hogy a Lunda állam felé több mint 400 fős „hadsereggel” indult el – a nagyságrend érzékeltetésére álljon itt egy adat: Teleki Sámuel a Turkana-tóig vezető expedíciója alig haladta meg a háromezret főt, és messze a legtöbben teherhordók voltak, fegyveres aszkariként csak kilenc embert fogadtak fel²⁶. Ezek a számok arra vallanak, hogy az angolai felfedező út minimum veszélyes volt. Magyar ír az idézett helyen arról, hogy csokve területen megtámadták, harcra kényszerítették²⁷, vagyis nyugtalan idők jártak arrafelé, karavánokat támadtak meg, raboltak ki, ezért talán újabb, az ovimbundu kereskedőknek kedvező, lehetséges karavánutak feltárását is célozhatta a Lunda államba, majd onnan vissza Bihébe vezetett expedíció²⁸.

Childs fentebb idézett elismerő véleményét olvasva nem csodálkozhatunk, hogy tanítványa A.C. Edwards is kézbe vette Magyar könyvét, amikor a társadalmi berendezkedést és annak változását vizsgálta egy ovimbundu településen, és ugyancsak merített abból.²⁹

Az 1960-as évektől kezdve a néprajzi és történeti kutatás még erőteljesebben összefonódott a 19. századi Közép-Afrika és Angola múltjának feltárásában és nem csupán az ovimbunduk miatt egyre többen támaszkodtak Magyar László közleményeire. A történész, a már említett David Birmingham éppúgy a 19. században útjaikról nagyszerű beszámolókat írók közé sorolta³⁰,

---

Africa. 5. 1790-1870. Szerk. John FLINT. Cambridge University Press, Cambridge, 1976, pp. 222-269, pp.512-514, id. hely: p. 227.

²⁶ HÖHNEL, Lajos: A Rudolf és Stefánia tavakhoz. I. Ráth Mór, Budapest, 1892, pp. 30-50.

²⁷ MAGYAR 1860. Id. mű: p. 229.

²⁸ Hasonlóképpen, alternatív karavánút kereséséről számol be Catumbella környékén Silva Porto 1852-ből, CHILDS, id. mű: 201. Egy ilyen feltevést alátámasztanak a Bihé és Lunda államok közötti kereskedelmi konfliktusokról szóló híradások is, lásd VANSINA, Jan: Long-Distance Trade Routes in Central Africa. The Journal of African History 1962, 2, pp. 375-390, id. hely: 383.

²⁹ EDWARDS, Adrian C.: The Ovimbundu under two sovereignties: a study of social control and social change among a people of Angola. Oxford University Press, London, 1962.

³⁰ BIRMINGHAM id. mű: p. 513.

mint ahogyan a közép-afrikai, a gyarmatosítást megelőző kereskedelem felderítésében úttörő, már szintén hivatkozott Jan Vansina messzemenően támaszkodott Magyar útleírására.³¹

Ettől az időszaktól kezdve az angolai térség gazdasági-kereskedelmi állapotával foglalkozók szinte mind hasznosították Magyar Lázló írásait, azok beépültek a sokat forgatott források közé, Jól példázza ezt az a Beatrix Heintze és Achim von Oppen által szerkesztett kötet, amelyben többen hivatkoznak Magyar különböző, német nyelven elérhető közléseire.³² Ebbe a sorba illeszkedik Vajkai Zsófia tanulmánya, aki a magyar néprajzban meghonosodott történeti néprajzi szemlélettel áttekintést adott a 19. századi angolai földművelésről Magyar László adataiból kiindulva.³³

Egy más téma, amelyben Magyar adatszolgáltatása perdöntővé vált, az angolai etnikumok története, hiszen a 19. század közepén jelentékeny népmozgások voltak Angolán belül és azóta is, eltűntek népnevek, helyettük új etnikai integrációk következtek be. Ezeknek a változásoknak a nyomozásában fontos Magyar László tanúságtétele, amire már utalt Jill R. Dias³⁴ és Ecsedy Csaba³⁵ is, Krizsán László meg egyenesen teóriát épített az idevágó szórvány adatokra.³⁶

---

³¹ VANSINA Id. mű: 383-384.

³² HEINTZE, Beatrix – von OPPEN, Achim (szerk.): .Angola on the Move. Transport Routes, Communication and History. Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2008. Id. hely: pp. 72-73, pp. 133-135.

³³ VAJKAI, Zsófia: Notas de László Magyar, explorador da África, sobre a agricultura dos povos angolanos. IN: Estudos em Homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira. INIC-Centro de Estudos de Etnologia, 1989, Lisboa, pp. 825–850.

³⁴ DIAS, Jill R.: Famine and Disease in the History of Angola c. 1830-1930. IN The Journal of African History 1981, 22, pp. 344-378, id. hely: p. 357.

³⁵ ECSEDY Csaba: Magyar Lázló, 1818-1864. Ethnographia 1969, 80, pp. 557-564. Id. hely. pp.560-562.

³⁶ KRIZSÁN László: Magyar László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, pp. 164-211. Krizsán László elképzelésének értékelésére lásd megjelenés alatt áll tanulmányom, amely 2012-ben, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum Magyar László emlékkonferenciáján hangzott el: SÁRKÁNY, Mihály: Magyar László szerepe és helye a magyar Afrika kutatás történetében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 2019, 20, pp. 86-93, id. hely: 89.

Az etnikumtörténet szempontjából valószínűleg legalaposabban Roma Mildner-Spindler tekintette át Magyar László adatait, aki a Lipcsei Egyetemen 1987-ben védte meg és hozta nyilvánosságra doktori disszertációját, melynek címe: *Grundzüge der ethnischen Entwicklung im Territorium Angolas, ethnische Gemeinschaften und ethnische Prozesse von den Anfängen* volt. A disszertációt nem volt alkalmam olvasni, ám azért bátorodom a legalaposabb munkának ítélni a témakörben, mert a továbbiakban a szerző tanulmányt írt Magyar László munkásságáról, amelyben szaktudásáról meggyőződtem. Megállapítja, hogy „Magyar hagyta ránk az ovimbundu történelem és etnográfia legfontosabb és leggazdagabb forrását, és ezzel az egyik legkorábbi, résztvevő megfigyelésen alapuló etnográfiai monográfiát alkotta meg.”³⁷

Ehhez nem mérhetők más népekről adott leírásai, sem a látható tényekre, sem a társadalomszervezetre vonatkozóan, jóllehet törekedett arra, hogy monografikusan közöljön tényeket településmódról, gazdálkodásról, természeti erőforrásokról, cseretárgyakról, egyenértékekről különösen a csokvékre, lundákra vonatkozóan. Az elsők között írt a dél-angolai khoisanid népekről, a vakwankalákról (mu-kánkálá) és a vasekelékről (ka-ssekele), akikről részletesebben majd csak 1880-ban ír Serva Pinto. Tévesen ítélte meg, hogy a Chela-hegység és a Kunene folyó között élők egyetlen népként foghatók fel (munyanéka), valójában két csoportról van szó: az ovanyanekákról és az ovankumbikról, de ennek felismerésére a 16 napos idő, amit azon a tájon töltött, nem bizonyult elegendőnek. Nem igazolható, hogy valaha is látott ovambókat.³⁸ Ugyanakkor sok olyan részletet közölt a karavánkereskedelemről, annak az útvonalán élő népekről, amelyek forrásértékűek – és mint utaltam rá, ezt fel is használják a témakörök kutatói.

Mildner-Spindler hívta fel a figyelmemet továbbá egy más jellegű kutatásra, amelyben Magyar László adatai új megvilágításba kerültek.

---

³⁷ MILDNER-SPINDLER id. mű: pp. 133-134.

³⁸ MILDNER-SPINDLER id. mű: pp. 125-128.

Az afrikai történelem egyik legnehezebben tisztázható kérdése, írásos források hiányában, a demográfiai viszonyok alakulása. Linda Heywood és John Thornton³⁹ kísérletet tettek arra, hogy felhasználják Magyar László becslését az ovimbundu tartományokban található falvak és a bennük lakók számáról.⁴⁰ Magyar adatai részben a saját szemrevételezésén, részben általa megbízhatónak ítélt személyek adatközlésén alapultak, és kerekített számok voltak. A szerzők azonban úgy ítélték meg, hogy valószínűségük értékét növeli két tényező: az ovimbundu államokban adófizetési és katonaállítási kötelezettség volt, ezért az uralkodó által ezzel a feladattal megbízottak, akik informátorai lehettek Magyarinak, megfelelő ismeretekkel rendelkeztek. Az adatokat térképre vitték, és megállapították, hogy jelentős eltérések vannak az ovimbundu terület tartományai között népsűrűség tekintetében. Az így kialakult képet összehasonlították az I. Világháborút követő portugál gyarmati népszámlálási adatokkal, és azok hasonló eltérést mutattak a tartományok között, miközben a népesség jelentékeny növekedését is mutatták. Találtak egy 1799-ből származó portugál összeírást, ami a portugál telepek védelme érdekében készült. Nem egészen feleltek meg az összeírás egységei, de voltak összevethető térségek, amelyek azt mutatták, hogy 1799 és az 1850-es évek között is jelentékeny népességnövekedés volt. A jelentékeny népességnövekedést a rabszolgakereskedelemmel magyarázták, amely több nőt hozott az angolai középső magassíkság térségébe keletről, a rabszolgákat kibocsátó államokból. Ilyen volt a lunda állam, amelyből Graça-tól, a jeles portugál utazótól 1847-ből származtak adatok. A lunda állam népességszámára vonatkozóan Magyar is közzétett egy átfogó becslést. Az adatok arra vallottak, hogy a lunda állam gyéren, az ovimbundu államoknál jóval gyérebben volt lakott, és még tovább csökkent a népessége az áttekintett időszakban, mégpedig feltehetőleg a rabszolgák kibocsátása révén, akik főként nők

---

³⁹ HEYWOOD, Lynda - THORNTON, John: African Fiscal Systems as Sources for Demographic History: The Case of Central Angola, 1799-1920. IN The Journal of African History, 1988, 29, pp. 213-228.

⁴⁰ MAGYAR 1859, id. hely: 358-406.

voltak, és akik azon a területen, ahova érkeztek, ilyen volt az ovimbunduk lakta térség, termékenységükkel gyorsabban növelték a népességet. Úgy ítélték meg, hogy az adó begyűjtésére vonatkozó, olykor szóbeli közlésen alapuló adatok értékesebbek lehetnek népességszámok meghatározása szempontjából, mint amennyire azokat a korábbi kutatás becsülte, amiben bizonyára igazuk van.

Eddig olyan kutatásokról beszéltem, amelyekben jól éltek Magyar László tudásával. Vannak azonban olyan esetek is, amikor ennek a fordítottja történt, és éppen egy olyan adatsorral kapcsolatban, ami különösen értékes Magyar közlései között. Magyar több művében is ír a rabszolgakereskedelemtől és különösen hosszan a rabszolgaság intézményéről, a patriarchális rabszolgaság körülményeiről az ovimbunduk körében⁴¹. A magyar kutatásban Krizsán László interpretálta ezeket az adatokat, és minthogy erről véleményemet megírtam máshol, itt nem ismétlem meg.⁴² A patriarchális rabszolgasággal kapcsolatos kutatásokban nem látom, hogy hasznosították volna Magyar árnyalt beszámolóját. Rábukkantam viszont egy helyre, ahol a szerző Maria Candido, teljesen félreértette az olvasottakat. Magyar „nyomán” arról ír, hogy az ovimbunduknál a házasságtörésért a nőt nem büntetik, viszont az elkövető, ha gazdag, maga és családja is rabszolgává válhat.⁴³

Magyar László valóban arról ír, hogy a nőt nem büntetik ilyen esetben, viszont nem vagyoni helyzete miatt válhat rabszolgává a sértő fél családja, hanem azért, ha a sértett férj az uralkodó nemzetségébe tartozik, ilyen esetben a sértő maga halállal lakol – történt mindez egy matrilineáris leszármazási rendű társadalomban.⁴⁴

A felsorakoztatott adatok, a bemutatott munkák, úgy vélem, meggyőzően bizonyítják, hogy Magyar László

---

⁴¹ Lásd SEBESTYÉN id. mű: pp. 34-53. MAGYAR 1859, id. mű különösen a pp. 279-334.

⁴² SÁRKÁNY id. mű: 88-89.

⁴³ CANDIDO, Maria: *An African Slaving Port and the Atlantic World: Benguela and its Hinterland*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013, p. 231.

⁴⁴ MAGYAR 1859, id. mű: p. 275, p. 328.

közleményeit nagy becsben tartják világszerte. Magyar László elérte célját, gyarapította a tudományt.

Végezetül érdemes feltenni a kérdést, hogy mennyiben különbözött Magyar László kortársaitól azoknak a megítélésében, akik között élt, akikről írt. Az nyilvánvaló, hogy a körülményeket elfogadta. Családot alapított a bihéi uralkodótól, mondhatni, kiutalt első feleségével, aki mások számára nehezen hozzáférhető adatok forrása is volt az uralkodó halálát és a trónöröklést övező rítusokról őt felvilágosítva.⁴⁵ Az is bizonyos, hogy becsülte az emberek rátermettségét, ha szépen gondozott volt a földjük, vagy ha a kovács képes volt nem csupán megjavítani elromlott puskáját, de még a Laport feliratot is helyreállította.⁴⁶

Ugyanakkor bőven idézhetünk részleteket, amikor megvetéssel ír szokásokról, viselkedésmódokról, amelyeket civilizálatlannak ítélt. Egyetérthetünk Roma Mildner-Spindlerrel, hogy ebben korának gyermeke volt,⁴⁷ de ez arra nézve is áll, hogy skrupulusok nélkül beszámolt mindenről, amit látott, tapasztalt, éppen ezért hiteles, amit leírt, és ha elborzadt a rabszolgakereskedelem szörnyűségeitől, vagy kegyetlen kínzást látva, úgy joggal tette.⁴⁸

---

⁴⁵ MAGYAR 1859, id. mű: p. 270.

⁴⁶ MAGYAR 1860. p. 229.

⁴⁷ MILDNER-SPINDLER id. mű: p. 121.

⁴⁸ MAGYAR 1859, id. mű 117-118.